

Statsvetenskapliga förbundet

FÖRBUNDSREDAKTÖR: MAGNUS ERLANDSSON

Förbundsredaktören har ordet

När detta skrivs ligger det statsvetenskapliga förbundets årsmöte och 40-årsjubileum i Göteborg bakom oss – och jag behöver inte leta länge för att finna ordet som sammanfattar min bedömning efter de intensiva, givande, värliggade och trevliga förbundsdagarna: succé. Korta rapporter från de flesta arbetsgrupper finner ni sist i detta nummers förbundssidor. Men först en föreläsning, signerad Sverker Gustavsson.

MAGNUS ERLANDSSON

Akademisk liberalism

Vi som är församlade här i dag¹ tror jag associerar till ungefär detsamma, när vi hör ordet liberalism. Närmare bestämt går våra tankar i två olika riktningar. Dels avser vi med ordet något som vi förknippar med franska revolutionen och dess återverkningar. Dels syftar vi på något som vi på motsvarande sätt förbinder med den industriella revolutionen och dess konsekvenser. Poängen är att ordet inte bara betecknar yttrandefrihet, föreningsfrihet

och allmän rösträtt utan också marknadshushållning och frihandel.

Historiskt har denna kombinerat politiska och ekonomiska frihetslära understött inte bara demokratin och rättsstaten utan även kapitalismen. Den gemensamma nämnaren är att friheten inte bara antas vara sitt eget ändamål utan även förutsätts främja ett bättre resursutnyttjande. Allt vad vi företar oss blir i alla avseenden bättre, tänker sig en liberalt sinnad människa, om politiska och ekonomiska aktörer fritt tar ställning till vad de vill tro, var de vill bo, vem de vill gifta sig med, vad de

-
1. Som framgår av formen är detta en föreläsning. Jag höll den när Föreningen för filosofi och specialvetenskap firade sitt sjuttiofemårsjubileum i Uppsala den 16 oktober 2010. Texten ansluter nära till mina uppsatser "Forskningens frihet efter det kalla kriget" i C. Öhman, red., *Uppsala universitet inför 2000-talet* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1997), "Varför inte lägga ned universiteten?" i S. Dahl, red., *Kunskap så det räcker?* (Stockholm: SACO, 1997), "Politisk och ekonomisk liberalism" i T. Brunius, red., *Forskning över gränserna* (Uppsala: Wikströms, 2010) och "Engagemang och vetenskap" i M. Hald, red., *Över gränserna* (Uppsala: Centrum för miljö- och utvecklingsstudier, 2010). Inspirerande böcker av uppsalakollegor, som utvecklar samma grundtanke, är S. Björklund, *En författning för disputationen* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1996), Y. Hasselberg, *Vem vill leva i kunskapsambüllet?* (Hedemora: Gidlunds, 2009) och B. Sundqvist, *Svenska universitet – lärodomsborgar eller politiska instrument?* (Hedemora: Gidlunds, 2010).

Har du synpunkter på förbundssidan eller vill lämna bidrag är du välkommen att kontakta förbundsredaktören via e-post Magnus.Erlandsson@score.su.se eller telefon: 0708-954500.

vill arbeta med samt, sist men inte minst, vad de vill köpa och sälja.

En historiskt inbyggd spänning

Litteraturen om den moderna liberalismen handlar om den spänning, som råder mellan strävan till marknadshushållning och frihandel å ena sidan och strävan till politisk frihet i form av yttrandefrihet, föreningsfrihet och allmän rösträtt å den andra. Logiskt är dessa båda strävanden svårförenliga. Historiskt har inte minst vi svenskar under lång tid förmått praktisera båda tankarna samtidigt under de samlade rubrikerna välfärdsstat, blandekonomi, socialliberalism och socialdemokrati. Denna inbyggda spänning är vad Svante Nycander behandlar i sin beundransvärda bok *Liberalismens idéhistoria* från 2009.

Den ekonomiska liberalismen kräver oföränderliga spelregler, samtidigt som den politiska liberalismen vill hålla öppet för att spelreglerna skall kunna ändras utifrån vad medborgarna uttrycker i allmänna val. Konflikten mellan dessa båda motstridiga krav har skärpts efter 1989, hävdar jag i en uppsats som jag nyligen har publicerat. När motsättningen mellan öst och väst inte längre dominerar blir den inbyggda motsättningen tydligare än den var under det kalla kriget. Frukten för Sovjetunionen och ett tredje världskrig tenderade under den perioden att över-skugga vad som både före och efter denna period framstår som huvudproblemet.

Västlänternas vacklande hållning gentemot dagens Kina belyser förändringen. Som politiska liberaler är många västliga bedömare starkt avståndstagande. Som ekonomiska liberaler ser åtskilliga västliga betraktare något för framtiden löftesrikt i frånvaron av fackföreningar och grävande journalistik. Kina är på en gång en politisk diktatur och en kapitalistisk vinstmaskin

av aldrig tidigare skådat slag. Om vi lät våra samhällen anpassas i kinesisk riktning, säger många amerikanska och europeiska iakttagare, skulle vi effektivare kunna konkurrera med den nya supermakten. Det är en lockande tanke, som inger varje renlärigt politisk liberal starka betänkligheter.

Så mycket om det allmänna och övergripande. Min uppgift här i dag är att beskriva något mer avgränsat, nämligen den dubbla frihetslärans tillämpning på styrningen av våra universitet.

Också när gäller vad jag vill kalla akademisk liberalism har det under de senaste trettio åren framträtt en ny och mer påtaglig spänning mellan politisk och ekonomisk frihet. Bakgrunden är den omsvängning, som ägde rum kring 1980, när Margaret Thatcher blev premiärminister i England och Ronald Reagan valdes till president i Förenta staterna. Då etablerades en skarpare formulering av den ekonomiska liberalismen. Det skedde under namnet nyliberalism. Denna lära var inte alls ”ny” utan innebar tvärtom en återgång till ett sätt att resonera, som hade utmärkt den så kallade manchesterliberalismen under 1800-talet. Men som alltid numera var spinndoktorerna framme och sköt in prefixet ”ny-” för att göra idén mer attraktiv från synpunkten effektiv opinionsbildning.

Poängen, allmänt talat, med denna ”nya” liberalism var att den politiska aspekten började tolkas som problematisk från synpunkten av den ekonomiska. Den allmänna rösträtten ledde till en för marknaderna skadlig politik – det var tesen – och föreningsfriheten ledde till fackliga sammanslutningar, som kunde utnyttja yttrandefriheten för att störa marknadernas naturliga funktionssätt. Under de trettio första åren efter andra världskriget hade facklig organisering tolkats som positivt stabiliserande och den folkvilja som

gjorde sig gällande på grundval av allmän och lika rösträtt som något socialt och kulturellt välsignelsebringande. Förekomsten av partier och fackliga organisationer började nu i stället uppfattas som problemet snarare än lösningen på den samhälls-ekonomiska effektivitetens problem.

Nyliberalismens tre uppenbarelseformer

Såväl anhängare som motståndare använder i dag beteckningen nyliberalism för att beteckna denna samtidshistoriska strömkantring. Dess grundläggande idé är skepsis gentemot idén om att den politiska liberalismen – eller om vi så vill demokratin – förmår styra näringsliv och samhälle på ett sätt som är till fördel för medborgarna.

Misstron mot den politiska liberalismen tar sig tre olika uttryck. Nyliberalismens första uppenbarelseform har spetsen riktad mot keynesianismen. Idén är att lägga proportionsvis större vikt vid penningmängden och penningvärdet än vid resursutnyttjandet och arbetslösheten i den makroekonomiska politiken. Därigenom föreställer man sig att både inflation och arbetslöshet på längre sikt effektivare kan hållas tillbaka. Poängen är att verkkningsgraden av den politiska liberalismen därigenom blir mindre.

Nyliberalismens andra uppenbarelseform har som grundtanke en strävan att styra den offentliga förvaltningen som om den bestod av en samling företag, vilka konkurrerar på marknader och som därför var för sig bör vara så kostnadseffektiva som möjligt. Staten bör inte hävda och finansiera sociala rättigheter som en del av invånarnas medborgarskap med ty åtföljande upptagenhet av rättssäkerhet och ansvarskedjor. Uppgiften bör i stället vara att sälja tjänster som medborgarna efterfrågar i sin egenskap av kunder. Så mycket

som går av statens verksamhet bör antingen överföras till det privata näringslivet eller drivas inom den offentliga sektorn som om det rörde sig om reguljär affärsverksamhet. Internationellt går denna strävan till privatisering och intern uppluckring av välfärdsstaten under beteckningen ”new public management” eller ”NPM”, som det heter i den statsvetenskapliga expertjargongen.

Inom ramen för nyliberalismens tredje uppenbarelseform, slutligen, anses den politiska liberalismen böra begränsas genom vidgat tolkningsutrymme för domstolar och myndigheter. Den folkvilja, som kommer till uttryck på grundval av den allmänna rösträtten, anses böra avhända sig bestämmanderätten över strategiska delar av statsmakten. Centralbanker och regleringsmyndigheter bör inrättas på ett sådant sätt, att beslutsfattandet i största möjliga utsträckning befinner sig utom räckhåll för valrörelser och allmän opinion.

Det som är aktuellt för universiteten är ett utflöde av nyliberalismens andra uppenbarelseform – idén om att offentlig förvaltning kan göras effektivare genom att efterlikna vad som gäller inom privata företag. Det karaktäristiska blir då köp och försäljning av tjänster inom ramen för ett system med chefer som hierarkiskt bestämmer. Det centrala är inte den kollegiala kvalitetsbedömningen utan att rektorerna och deras underlydande på eget chefsansvar kan leda och fördela arbetet på det sätt som generellt utmärker företag och myndigheter.

En konsultfirma erbjuder sina tjänster

Vad denna alternativa uppfattning betyder för universiteten fick jag personligen hastigt och en smula chockartat klart för mig, då jag i slutet av 1980-talet som nyut-

nämnd statssekreterare i utbildningsdepartementet först kom i kontakt med problemet. Redan andra dagen på jobbet i slutet av januari 1986 ringde mig chefen för ett stort konsultföretag i Stockholm. Vederbörande erbjöd sig att hjälpa mig att lägga upp en plan för en genomgripande omläggning av politiken rörande forskning och högre utbildning. ”Vad Du behöver är ett program till förnyelse av Din del av den offentliga sektorn”, minns jag att han sade. Problemet var, menade han, den starka arbetsrätten och att universiteten på grund av anslagsstrukturen och reglerna om kollegialt beslutsfattande inte kunde styras av vare sig regeringen, av sina styrelser eller av marknaden. ”Vad som behövs är att Du en gång för alla lyckas knäcka det akademiska självstyret.” Detta stöds av en särskild arbetsrätt, fortsatte han, som gör att universitetslärarna kan råda över sin arbetstid. Till följd av en finfördelad anslagsstruktur, som gör att resurser inte kan flyttas hur som helst inom lärosätena, har de härigenom en makt, som skiljer sig från den som gäller inom arbetslivet i övrigt. Universiteten kan rentav sägas vara löntagarstyrda, sade han, vilket var det verkligt allvarliga efter vad sagesmannen underförstått antog. Huvudmotståndarna för NPM är professioner präglade av yrkesmedvetande och en hög grad av facklig organisering.

Två saker frapperade mig. Det ena var att vederbörande var så väl insatt i administrativa och ekonomiska frågor på lokal nivå inom universiteten. Det andra var att han tog för givet en så stark värdegemenskap, ”oss förnyare emellan”, att han så oförblommerat vågade avhandla saken per telefon. Jag hade aldrig tidigare hört talas om vederbörande företag, vars affärsidé det tydligen var att på detta sätt bidra till den önskade nyliberala omgestaltningen av den offentliga sektorn.

Akademisk liberalism uppskattas inte av finansdepartementet

Det blev förstås inget av med att konsultvägen ta över utbildningsdepartementet. Emellertid var det inte slut med detta. Efter ytterligare några dagar mötte jag motsvarande synpunkter från finansdepartementets budgetavdelning. Ännu i dag vet jag inte om den senare hänvändelsen var samordnad med uppvaktningen från konsultfirman. Men det kan göra detsamma. Det intressanta är att budskapet överensstämde.

Universitetslärare borde inte anställas för mer än tre år i taget och de borde frångå rätten till arbetstid på eget ansvar. Så tänkte sig finansdepartementets tjänstemän en avgörande reform. Likaså borde vi söka bli av med systemet med kollegialt organiserade fakultetsnämnder och institutionsstyrelser. Snabbt och resolut borde regeringen förvandla universitet och högskolor till entydigt styrda myndigheter av motsvarande slag som inom övrig offentlig förvaltning.

Ett samlat anslag till varje universitet borde vara formeln, hade chefen för konsultfirman sagt. Detta kunde sedan successivt reduceras i takt med att regering och riksdag ställde ökade krav på egenintjänning. Samma tanke kom nu från budgetfolket. All makt borde samlas i universitetsledningarnas händer och det borde inte förekomma något självstyre på lägre nivåer. Högskolestyrelser, rektorer och förvaltningschefer borde själva få bestämma över användningen av statsmedel och uppdragsinkomster inom varje lärosäte.

Inga beslutsorgan på lägre nivåer borde förekomma. Universitetslärare borde inte ha en starkare utan en svagare arbetsrätt än andra löntagare. Dessutom borde de anställas efter universitetsledningens uppfattning om lämplighet och inte enligt någon autonomt och kollegialt bedömd

kompetens. Denna senare idé var det nämligen, sade både konsultfirman och budgetavdelningen, som medförde bristen på flexibilitet och förmåga att orientera sig med hänsyn till kraven från det omgivande samhället och näringslivet.

Att man på den opolitiska tjänstemannanivån i finansdepartementet tänkte i dessa banor var för mig mer oroande än budskapet från konsultfirman. Åsikterna hos Ingvar Carlsson, Lennart Bodström och Bengt Göransson trodde jag mig känna förhållandevis väl, eftersom jag nyligen hade talat med dem i samband med att jag utnämndes. Jag hade ingen anledning att tro annat än att de visste vad de ville och att de visste var de hade mig. Hur kunde det då komma sig, att opolitiska tjänstemän på budgetavdelningen helt skamlöst försökte dra politiken i rakt motsatt riktning i förhållande till vad jag trodde var meningen med att göra mig till statssekreterare?

Så småningom visade det sig, att ingen politiskt ansvarig stod bakom den sortens propåer från lägre nivåer i finansdepartementet. Regeringens övergripande inriktning var under den aktuella perioden entydigt positiv till den särskilda arbetsrätt och det kollegiala självstyret som rådde inom universiteten.

Universitetsledningarna är inte självklara bundsförvanter

Emellertid var det inte slut med överraskningarna, sedan jag hade avvisat konsultfirman och tillbakavisat anspråken från budgetavdelningen att vilja överpröva regeringens politik. Det som tillkom var kontakterna med universitetens och högskolornas alltid lika vänliga men, vad deras åsikter beträffar, i förstounde något förbryllande rektorer och förvaltningschefer.

Utifrån mina erfarenheter från lokal nivå, var konsistorier, rektorer och förvaltningschefer inställda på att slå vakt om grundvärdena. Men så var det bara i begränsad omfattning på riksnivå, visade det sig. Både i samband med enskilda ärenden och i mer principiella diskussioner fick jag av företrädare för olika lärosäten höra, att den akademiska arbetsrätten och systemet med intern självstyrelse skapade problem med hänsyn till behovet av flexibilitet och förnyelse. Också i kretsen av rektorer och förvaltningschefer fanns starka företrädare för principen ett anslag per högskola. Flera menade dessutom, att huvudregeln för utnämning av forskare och lärare borde vara allmän lämplighet snarare än kollegialt fastställd kompetens. Förekomsten av sakkunniga och tjänsteförslagsnämnder var en nagel i ögat på dem som hade den inställningen. För att kunna leda personalpolitiken ville de koncentrera makten över denna i egna händer. Det fanns också de som, mer radikalt, pläderade för ett borttagande av alla former av kollegial representation underifrån.

Universitetsledningarna aktualiserade aldrig frågan om tidsbegränsade förordnanden för alla universitetslärare. Vad många av dem i övrigt ansåg var emellertid illa nog. Vad de hävdade överensstämde nämligen blott alltför väl med konsultfirmans och budgetavdelningens synpunkter. Rektorer och förvaltningscheferna var personer med breda kontaktytor inom politik och näringsliv i hela landet. Det fanns alltså skäl att räkna med en fortgående inverkan av konsultideologin längs flera olika vägar.

Rektorer och lärare har olika frihetsbegrepp

Det tog några veckor av samtal med många olika personer, innan jag kunde

tyda den paradox, som låg i att svenska universitet och högskolor inte genomgående styrdes av personer, som var entydigt inriktade på att stärka integritet och civillikhet hos forskare och lärare. Men så småningom ansåg jag mig ha funnit nyckeln.

Ledamöter av högskolestyrelser, rektorer och förvaltningschefer har en tendens att förväxla mer frihet för sig själva med kreativitet, integritet och civillikhet på verkstadsgolvet. Att universitetens högsta ledningsorgan ges ett större manöverutrymme ger inte med automatik ökad frihet för forskare och lärare. Detta blev det min uppgift under de kommande åren att ständigt påpeka. Lika litet som inom arbetslivet i övrigt är en maktkoncentration till universitetens ledningar någon garanti för en stark arbetsrätt och ordnade former för medinflytande för lärare och forskare på det akademiska verkstadsgolvet.

Makten över dem som arbetar i föreläsningssalar, bibliotek, laboratorier och seminarierum kan bara utövas genom finansieringen av verksamheten och tillsättningen av tjänster. Det var därför som många universitetsledningar – precis som budgetavdelningen och konsultfirman – ville överföra alla pengar samlade i ett enda anslag per högskola. Tillsammans med en rätt att anställa de mest lämpade utan att vara bundna av tjänsteförslagsnämnder, sakkunniga och andra begränsande arrangemang borde en ny anslagsstruktur införas. En konsekvent ordregivning uppifrån skulle då komma att ersätta den kollegiala styrningen.

När jag förstod hur många bland dem som ledde universiteten och högskolorna tänkte, begrep jag också hur konsultfirman kunde vara så väl underrättad om lokala förhållanden. Denna hade utvecklingsuppdrag på högskolor och universitet runt om i landet och visste följaktligen var

skon ansågs klämma. Ett anslagssystem, som var specificerat efter ändamål och som gynnade självstyre ansågs vara den första stötestenen. Den andra var att lärare och forskare förfogade över egen arbetstid. Den tredje var sättet att tillsätta tjänster och fördela anslag för arbete på eget ansvar.

Samtliga dessa stötestenar framstod i konsultfirmans och dess interlokutörers perspektiv som ett avgörande hinder för ett starkare ledarskap och en effektivare styrning. *Vad* det var som skulle styras och *varför* styrningen ansågs vara ett så stort problem mötte jag aldrig någon som riktigt kunde förklara.

Tjugofem år senare

Nu har det gått tjugofem sedan detta inträffade. Som jag förstår sammanhanget har ställningskriget mellan finansdepartementet och utbildningsdepartementet fortgått med oförminskad styrka. Först under det senaste året har en lösning åstadkommit. Det har skett genom den så kallade autonomipropositionen (2009/10: 149; UbU 23), om vilken riksdagen beslutade våren 2010 och som gäller från nyåret 2011. Därigenom bestämde sig regeringen för att göra slut på den till synes eviga motsättningen inom regeringskansliet. Lösningen blev att låta lärosätena vart och ett för sig besvara frågan om vad som är rätt avvägning mellan kollegialitet och hierarkiska ansvarsförhållanden.

Kontentan är att regering och riksdag till lärosätena överför regleringen av formerna för vetenskaplig kvalitetsbedömning och intern resursfördelning. Dessa får själva ta ställning till hur de önskar vara organiserade med avseende på linjeorganisation, kollegialt självstyre och akademisk rättsstatlighet. Som följd av detta riksdagsbeslut pågår för närvarande ett in-

tensivt arbete runtom i landet med att lokalt bestämma hur det egna lärosätet bör vara organiserat. Engagemanget är större än vanligt. Under den gångna hösten har det rentav förekommit, att universitetsstädernas lokaltidningar har publicerat debattartiklar i ämnet.

Det som diskuteras är i korthet följande. Vart och ett för sig har varje lärosäte fått mer autonomi. Poängen är att detta större självbestämmande kan lärosätet utnyttja – inte bara för att *öka* utan också för att *minska* inslagen av kollegial bedömning och integritetsfrämjande rättigheter för lärare och studenter. Högskolelagen garanterar inte längre dessa grundläggande strävanden utan bara rätten att lokalt bestämma. Frågan om hur mesta möjliga kreativitet, största möjliga civilkurage och högsta möjliga internationell standard bäst kan och bör åstadkommas är i fortsättningen en sak för lärosätenas egna beslut. Enligt vad som från nyåret kommer att gälla kan landets lärosäten själva avgöra formerna för befordran av lärare och forskare, inrättande och tillsättande av utlysta tjänster, utfärdande av examina samt fördelning av utbildnings- och forskningsresurser inom det egna lärosätet.

Universitetsledningen i Uppsala försäkrar, att inom detta gamla förnämliga lärosäte behöver ingen hysa någon oro. Allt kommer att förbli vid det gamla. Skeptiska humanister, teologer, jurister och samhällsvetare anar emellertid oråd och vill försäkra sig om en lösning, som skall göra det omöjligt att genom ett lokalt ledningsbeslut senare avskaffa inslagen av kollegialitet, fakultetsnämnder och fasta regler för tjänsteställningar och utdelande av examina.

Frågan är vem som har mest fog för sin ståndpunkt – universitetsledningen med sina lugnande besked eller humanisterna med sina farhågor för att marken håller på

att beredas för att ta bort rättsstatligheten och inflytandet underifrån. Framtiden får utvisa. Inom ramen för min här aktuella framställning ser jag bara som min uppgift att klargöra spänningen mellan vad en konsekvent ekonomiskt liberal linjeorganisation kräver och vad en konsekvent akademiskt liberal universitetsorganisation förutsätter.

Mina kontakter med konsultvärlden, tjänstemannanivån i finansdepartementet och landets högskoleledningar gav för tjugofem år sedan en tidig antydning om de krafter, som efter den nyliberala strömkantringen strävar att sätta sin prägel också på styrningen av universiteten. Oavsett regeringens färg har finansdepartementets aktivister alltsedan dess betraktat det som sin uppgift att göra vad de kan för att undergräva den akademiska liberalismen. Men de har av utbildningsdepartementet effektivt motarbetats. Så var det ända fram till dess att regeringen i våras gjorde sig kvitt problemet genom att överlåta till universitetsledningarna att själva ta ställning till valet mellan ekonomisk och akademisk liberalism.

Frihet för lärarna eller för ledningen?

Därmed är frågan ställd på sin praktiska spets. Regeringens lösning förbiser, som sagt, att ordet autonomi används i två skilda betydelser. Den ena är frihet för universitetsledningarna. Den andra är integritet och civilkurage på verkstadsgolvet.

Det som förenar dessa båda motsatta strävanden är det dubbeltydiga ordet ”autonomi”. Två grupper använder detta uttryck i konträrt motsatta betydelser. Finansdepartementets önskan om renodlad linjeorganisation *kan* komma att gynnas. Frihetstörstande och kollegialt sinnade universitetslärare *kan* låta sig lugnas. Men säker kan ingen vara. På sitt sätt är detta

en briljant tillämpning av teorin om oklarhet som en grundläggande politisk teknik för att skapa breda koalitioner och därigenom möjliggöra förändringar. Men något från intellektuellt moralisk synpunkt uppbyggligt skådespel är det förstås inte.

För att vi skall komma vidare i vår egen bedömning behöver vi tydligare än vad aktivisterna hittills har funnit anledning att göra skilja mellan vad den ekonomiska och den akademiska liberalismen föreskriver.

Den ekonomiska liberalismen avser företag och myndigheter, men dess förespråkare önskar tillämpa denna lära även för universiteten. Det centrala är att ”ägaren” har rätt att välja mellan huvudsakliga inriktningar och kunna få sin vilja genomförd. Den som är satt att styra måste ha medel att leda och fördela arbetet utifrån vad han eller hon bedömer vara mest verkningsfullt. Vederbörande anses böra kunna peka med hela handen i syfte att förverkliga vad som är bäst för den antagne ”ägaren”.

En annan ägarteori

Den akademiska liberalismen, däremot, förutsätter en annan ägarteori. Här handlar det om lärare, forskare och studerande, som odlar sina respektive vetenskaper enligt vad som gäller inom ramen för respektive specialitet. ”Ägaren” av deras arbete är inte linjeorganisationen utan gemenskapen av forskare, som arbetar med samma frågor internationellt.

Poängen som den akademiske liberalen önskar framhålla har sin grund i en – om jag så får uttrycka mig – konstruktiv osäkerhet och vilja till öppenhet om vart den vetenskapliga bearbetningen kan leda. Vederbörande är inte säker på några sanningar och vill på ett ordnat sätt kunna

kontinuerligt hållbarhetspröva såväl gamla som nya uppfattningar.

Konkret består verksamheten av föreläsningar, vetenskapligt författarskap, seminarier, disputationer samt redigering i kollegialt ordnade former av böcker, artiklar och tidskrifter. Genom dessa inrättningar organiserar och vårdar den akademiske liberalen den i system satta kritiken. Den enskilde får varken hemfalla åt alltför yviga spekulationer eller en alltför teori- och fantasilös utforskning av verkligheten. Grundvärdet är inte bara oförväget praktiserad yttrandefrihet utan också effektivt sanningssökande. Utifrån *båda* dessa synpunkter är kollegialitet bättre än linjeorganisation.

Närmare bestämt låter sig den principiella grundtanken i den akademiska liberalismen fångas med hjälp av tre spetsformuleringar. Dessa är att *även normativa ståndpunkter bör vara underbyggda*, att *uppslag inte är bevis* samt att *objektivitet förutsätter organisation*. Jag övergår nu till att erinra om vad dessa tre fundamentala rättsnören praktiskt innebär.

Även normativa ståndpunkter bör vara underbyggda

Skillnaden mellan vetenskap och icke-vetenskap anses numera inte gå mellan studiet av värdeomdömen och verklighetsomdömen. Även normativa uppfattningar kan vetenskapligt bedömas. Om värdeomdömen och rekommendationer skall förtjäna att tas på allvar, menar en renlärt akademisk liberal, måste de vara underbyggda. Det är den första spetsformuleringen. Vad för slags skäl inger förtroende? Jo, det är argument av typen ”x är en underbyggd uppfattning, eftersom y talar för att z med stor sannolikhet annars kommer att inträffa”.

Exempel från vår egen tid är vår värdering av jordatmosfärens iakttagna uppvärmning och idén om de alltför stora skillnaderna mellan fattiga och rika. Värdeomdömen och praktiska rekommendationer om så centrala frågor är inte bara meningslösa känslouttryck. De är ståndpunkter som det av vetenskapligt prövbara skäl går att med provisorisk bestämdhet omfatta. Kvalitetsbedömda verklighetsomdömen kan anföras för att uppvärmningen får påtagliga följder samt att effekterna kan hävas genom genomtänkta åtgärder. På motsvarande förhåller det sig med skillnaderna mellan fattiga och rika. Följderna av ojämlikheten går att förutse och omfördelade åtgärder går att tillgripa på ett sätt som låter sig underbyggas.

Grundläggande värderingar av typen hälsa, fred, full sysselsättning, frånvaro av inflation, hållbar utveckling, demokrati och mänskliga rättigheter är förvisso värdeomdömen. Men detta är inte det från vetenskaplig synpunkt viktiga och intressanta. Poängen är att det går att uppbåda starka skäl i form av konstaterbara förutsättningar och konsekvenser, som gör det rationellt att tala för och emot respektive värdering och rekommendation. Det går att anföras styrkta verklighetsutsagor till stöd för de värderingar, som vi efter moget övervägande hyser. Samma gäller om de rekommendationer, som vi finner vara sakligt berättigade. Det intressanta är *hållbarheten* av dessa understödjande verklighetsomdömen. Med detta sätt att resonera blir det inget förkrossande argument, som det blev för den första generationen av uppsalafilosofer, att värderingar och rekommendationer är uttryck för känslotänkande. Ty avgörande är inte känslouttrycken i och för sig utan om det finns vetenskapligt stöd för de uppfattningar som känslouttrycken betecknar.

Uppslag är inte bevis

En andra spetsformulering betonar skillnaden mellan uppslag och bevis. Som forskare behöver jag både kunna ställa frågor och bevisa att det är som jag påstår. Prövning sker med hjälp av källkritik, statistik och experiment. En sak är att komma på en idé, som är värd att pröva. En annan sak är att på ett kontrollerbart sätt kunna ge skäl för att det verkligen förhåller sig så som jag hävdar. Konsten ligger i att kunna förena vetenskaplig intuition och påhittighet med förmåga att bevisa. Bra bevisning hjälper föga om det som bevisas är ointressant. Omvänt räcker det inte med lysande uppslag.

Framgångsrik forskning förutsätter med andra ord en *kombination* av bra frågor och trovärdiga svar. Engagemang underlättar men det gäller att vara klar över att det som är intressant och önskvärt inte alltid går att bevisa. Jag kan med fördel lita till min intuition, när jag väljer frågor och formulerar hypoteser. Med detta kommer jag långt men inte ända fram. För att bevisa att det är som jag påstår krävs källkritik, statistisk bearbetning och experiment.

Objektivitet förutsätter organisation

Den akademiske liberalens tredje spetsformulering, slutligen, understryker vikten av forskningens organisation. Sättet att praktiskt ordna forskning och högre studier är viktigare än den enskildes attityd. Varken hårdkokt cynism eller renhjärtad idealism betyder något jämfört med rätt organisation. Legitimitet uppnås genom utövarnas anspråk på att objektivt kunna bedöma huruvida föreslagna verklighets- och värdeomdömen håller för en kritisk prövning. Det är utgångspunkten. Det intressanta blir hur jag lyckas säkerställa, att det jag säger och skriver inte bara är mitt eget subjektiva tyckande.

Särskilt viktig blir organisationsfrågan, om jag säger mig vilja vara på en gång vetenskapligt objektiv och normativt engagerad. Hur är det möjligt? Historiskt fanns två svar på den frågan. Det ena var alltigenom cyniskt och det andra var alltigenom idealistiskt. Det cyniska svaret går ut på att strävan till objektivitet är illusorisk. Egentligen företräder varje forskare och studerande ekonomiska, politiska och religiösa intressen. Allt är i grunden en strid om pengar, makt och inflytande. Låt oss inse hur det förhåller sig och sluta hyckla!

Enligt det alltigenom idealistiska svaret, däremot, förutsätter vetenskaplig objektivitet inget annat än god vilja. För den engagerade blir denna plikt ännu mera bjudande. Ty för honom eller henne handlar det om att vara medveten om den risk för snedvridning, som engagemanget kan tänkas förorsaka. Enda sättet att övertyga är genom rätt sinnelag! Poängen är att inte bara det hårdkockt cyniska utan också det renhjärtat idealistiska svaret kom att underkännas som vägledande teorier genom det nytänkande, som introducerades inom ramen för den akademiska liberalismen efter andra världskriget. Det cyniska svaret tillbakavisades som själv motsägande. Om jag säger att objektivitet inte är möjlig, drabbar detta också mitt eget påstående om just precis detta. Det renhjärtat idealistiska inställningen tillbakavisades som alltför ineffektiv.

Det räcker inte med god vilja. På den punkten hade cynikerna rätt, ansåg en ny generation av akademiska liberaler. Objektivitet förutsätter något som går utöver att vilja göra sitt bästa. Det som går utöver den goda viljan är ändamålsenlig organisation. Ensam går det inte att vara objektiv. Detta gäller oavsett sinnelag hos den enskilde forskaren. Kvaliteten hos en bevisföring avgörs av i vad mån jag lyckas över-

tyga inte bara mig själv utan också andra som är inriktade på att följa spelets regler.

Konsten att uppnå en förtroendeskapande objektivitet som kollektiv nyttighet ligger i att lyckas *balansera* öppenhet och kritik. En problemställning, en ståndpunkt eller ett argument är inte utan värde bara därför att resonemanget går att förstå. Lika litet gäller motsatsen. En originell tanke är inte vetenskapligt värdefull bara därför att den är svår att begripa. Kritiken behöver vara satt i system, så att den drabbar såväl gamla som nya idéer.

En tankegång skall gå att följa

Objektivitet tolkas av våra dagars akademiska liberalism som intersubjektivitet. Det är vad god organisation bör vara inriktad på att säkerställa. De olika leden i en tankegång måste kunna följas steg för steg, så att det går att konstatera i vad mån resultatet blir detsamma oavsett vem som genomför undersökningen. På det sättet avgränsas vetenskaplig kunskap från insikter, som är av intuitiv, religiös eller konstnärlig natur. Sanningar av det senare slaget är ofta på ett avgörande sätt betydelsefulla för den enskilde. Likafullt är de subjektiva i den meningen, att de har olika innebörd för olika människor.

När det kommer till vetenskaplig prövning av vad jag har inhämtat duger inget annat än källkritik, statistik och experiment. Det spelar då ingen roll hur oberört eller engagerat jag uppträder. Fakta och metodik är vad som sist och slutligen räknas. Huvudsaken är med andra ord inte den studerandes sinnestillstånd utan hur undervisning, examination, seminarier, tidskriftsredaktioner och utväljande förfaranden vid tjänstetillsättningar och fördelning av resurser är inriktade. Är kritiken så systematisk att det enda som spelar någon roll är argumentationens kvalitet?

Att tänka och handla utifrån teorin om objektivitet som organisation ger två fördelar jämfört med att resonera alltigenom cyniskt eller alltigenom idealistiskt. Den ena är att jag inte frestas ta för givet att ett gott uppsåt är detsamma som ett gott argument. Den andra och i praktiken viktigaste fördelen är att jag har tillgång till något mer substantiellt, mot vilket jag kan ta spjärn, då jag anser en ståndpunkt vara illa underbyggd. Om jag inte kan åberopa vetenskapen som organisation som stöd för min kritik, får jag svårt att hävda att det är som jag säger. Då återstår bara att hänvisa till rådande maktförhållandena eller mitt eget goda uppsåt.

En historiskt förlorad sak?

Vad jag här har beskrivit är den akademiska liberalismen som en särskild aspekt av den politiska frihetsläran. Poängen är att det rör sig om en åskådning, som inte utan vidare låter sig förlikas med hur den ekonomiska liberalismen under de senaste trettio åren har kommit att tillämpas som "new public management", det vill säga att universitet bör organiseras som om det rörde sig om ett företag eller en myndighet. Det som skiljer är verksamhetens karaktär. Denna är att kritiskt pröva hållbarheten av vetenskapliga antaganden, inte att producera nyttigheter och beslut så som företag och myndigheter är satta att göra.

Hur skall vi då se på möjligheterna för den akademiska liberalismen att överleva? Blir den kollegiala styrformen en historisk parentes? Min försiktiga optimism på den punkten grundar jag på att den akademiska frihetsläran internt är bredare omfattad än den ekonomiska.

Vad jag här har framställt som en historiskt rimlig ståndpunkt tror jag har allmänt stöd på det akademiska verkstadsgolvet.

Oavsett om den enskilde läraren och forskaren partipolitiskt anser sig stå till höger eller till vänster, är de flesta överens om den syn på saken som jag här har beskrivit. Därför är det ingen alldeles hopplös uppgift att långsiktigt lyckas försvara denna specialiserade aspekt av frihetsläran. För detta krävs bara – vilket naturligtvis inte är så bara med tanke på att motståndet är förskräckande starkt utanför universiteten – att vi generation efter generation lyckas klargöra vad det är som skall försvaras och varför kollegialitet är att föredra framför linjeorganisation.

SVERKER GUSTAVSSON
STATSVETENSKAPLIGA INSTITUTIONEN,
UPPSALA UNIVERSITET

Rapporter från förbundets årsmöte i Göteborg, 30 september – 2 oktober 2010

Dysfunktioner i statsapparaten: Klientelism, korruption och diskriminering

Arbetsgruppen *Dysfunktioner i statsapparaten: Klientelism, korruption och diskriminering*, på statsvetenskapliga förbundets årsmöte i Göteborg 2010 leddes av Bo Rothstein och samlade ett femtontal deltagare som diskuterade elva rapporter. Bland arbetsrapporterna återfanns såväl teoretisk-konceptuella ansatser som normativt-kritiska och empiriska perspektiv. I några av diskussionerna fick vi se spännande möten mellan teoretisk och metodologiska olika ansatser. Även om problem av denna art mest kommit att uppmärksammas